

7-1-2018

การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมเพื่อการเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการทางการศึกษา

ชนิดดา ฤกษ์ทอง

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/educujournal>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

ฤกษ์ทอง, ชนิดดา (2018) "การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมเพื่อการเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการทางการศึกษา," *Journal of Education Studies*: Vol. 46: Iss. 3, Article 17.

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/educujournal/vol46/iss3/17>

This Article is brought to you for free and open access by Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Education Studies by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมเพื่อการเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการทางการศึกษา

Critical Participatory Action Research for Changing the Educational Practices

ชนิดดา ภูหงษ์ทอง

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่สาระสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม ทั้งในเรื่องความหมาย ลักษณะสำคัญ วัตถุประสงค์ และขั้นตอนของการวิจัย ซึ่งได้รับการพัฒนาให้มีความชัดเจนมากขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนและการดำเนินการวิจัยสำหรับนักวิจัยอีกด้วย การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมถือเป็นการวิจัยที่มุ่งสร้างการเปลี่ยนแปลงในปฏิบัติการทางการศึกษาให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม โดยเน้นการเปลี่ยนแปลงด้วยตัวของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปฏิบัตินั้นและในพื้นที่เฉพาะนั้น ทั้งนี้เพื่อให้ผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์ได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ผลลัพธ์ที่พึงประสงค์มากขึ้นผ่านการเปลี่ยนแปลงในแบบสร้างการปฏิบัติ (การจัดการเชิงวัฒนธรรมและวาทกรรม การจัดการเชิงวัตถุประสงค์ และการจัดการเชิงสังคมและการปกครอง) และในปฏิบัติการต่างๆ ที่มีความสมเหตุสมผลมากขึ้นในด้านการพูด มีผลิตภาพและยั่งยืนมากขึ้นในด้านการทำ มีความยุติธรรมและมีส่วนร่วมกันมากขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างกัน ในท้ายที่สุด การเปลี่ยนแปลงสิ่งเหล่านั้นจะนำไปสู่หนทางที่ทำให้ประชาชนสามารถแสดงตน พัฒนาตน และตัดสินใจด้วยตนเองได้ เหล่านี้คือลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งจากนิยามของการศึกษา

คำสำคัญ: การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม / กระบวนการสร้างการเปลี่ยนแปลง/ ปฏิบัติการทางการศึกษา

Abstract

The purpose of this academic article is to explain the subject matter of critical participatory action research: definition, features, objectives, and

procedure steps. These were developed more distinctly to be advantageous to planning and doing research for researchers. Critical participatory action research emphasizes changing the educational practices of the people who are involved in or affected by the practices in their specific area to be more educational. Moreover, changing from untoward consequences to the satisfied consequences of the practices can transform the practice architectures (cultural-discursive arrangement, material-economic arrangement, and social-political arrangement) and the practices (more rational in saying, more productive and sustainable in doing, and more just and inclusive in relating). Finally, these may lead to the way that people have self-expression, self-development, and self-determination, which are important aspects in the definition of education.

KEYWORDS: CRITICAL PARTICIPATORY ACTION RESEARCH / CHANGE PROCESS/ EDUCATIONAL PRACTICES

บทนำ

หนทางของการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาปฏิบัติการทางการศึกษาให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิมนั้น ในปัจจุบันพบว่า ได้ปรากฏทางเลือกอย่างหลากหลายและมีการปรับปรุงพัฒนาทั้งแนวคิด วิธีการ หรือขั้นตอนของการดำเนินการเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องอยู่เสมอ หนึ่งในหนทางที่สนับสนุนให้ปฏิบัติการทางการศึกษามีความสมเหตุสมผล ยั่งยืน และยุติธรรมมากขึ้นกว่าเดิมคือ การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม (Critical participatory action research (Critical PAR หรือ CPAR)) ถือเป็น การวิจัยที่สนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในปฏิบัติการทางการศึกษาด้วยการลงมือปฏิบัติโดยผู้ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการนั้นๆ เอง ทั้งนี้ เป้าประสงค์เป็นไปเพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่พึงประสงค์แก่ผู้เรียนหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการนั้นๆ อย่างแท้จริง

เมื่อทำความเข้าใจทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม ในบางช่วงเวลาจะพบว่า จากหนังสือเรื่อง “SAGE Handbook of Qualitative Research” มีบทหนึ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมในแบบฉบับของเคมมิสและแม็คแท็กการ์ท (Kemmis & Mctaggart, 2000; 2005) โดยในบทนี้ได้กล่าวถึงเนื้อหา

ของการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมอย่างละเอียดและชัดเจนมากขึ้นกว่าในแบบฉบับที่ผ่านมา โดยเฉพาะในเรื่องแนวคิดของปฏิบัติการทางการศึกษา (Educational practices) ปฏิบัติการวิจัย (Research practices) และการมีส่วนร่วม (Participation) เป็นต้น ต่อมาในปีคริสต์ศักราช 2014 เคมมิส แม็คแท็กการ์ท และนิซอนได้เผยแพร่หนังสือที่ชื่อว่า “The Action Research Planner: Doing Critical Participatory Action Research” (Kemmis, McTaggart, & Nixon, 2014) ซึ่งมีรายละเอียดที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวางแผนการวิจัยมากขึ้นกว่าแบบฉบับเดิมทั้งในเรื่องการอธิบายคำว่า “ปฏิบัติการ (Practices)” “แบบสร้างการปฏิบัติ (Practice architectures)” รวมไปถึงกระบวนการที่สำคัญต่างๆ อันเป็นลักษณะเฉพาะของการวิจัยประเภทนี้ด้วย เพราะฉะนั้น บทความวิชาการเรื่องนี้ไม่เพียงต้องการเผยแพร่ความก้าวหน้าของวิธีวิทยาการวิจัยที่ได้รับการปรับปรุงให้ทันสมัยมากขึ้น แต่ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนให้ผู้สนใจได้ทำความเข้าใจและริเริ่มนำการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมไปประยุกต์ใช้เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในปฏิบัติการทางการศึกษาต่อไป

นิยามของปฏิบัติการ แบบสร้างการปฏิบัติ และการศึกษา

คำสำคัญที่ควรทำความเข้าใจร่วมกันก่อนจะกล่าวถึงการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมมีดังนี้

1) คำว่า “ปฏิบัติการ (Practice)” หมายถึง กิจกรรมของมนุษย์ที่จัดตั้งร่วมกันทางสังคม โดยจำแนกได้เป็น 3 ด้าน โดยในแต่ละด้านมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันหรืออาจมีความทับซ้อนกันได้ ได้แก่ (1) ด้านการทำ (Doing) หมายถึง กิจกรรม การกระทำ หรือการปฏิบัติสิ่งต่างๆ ของมนุษย์ ซึ่งเกี่ยวข้องและเกิดขึ้นจากด้านการพูดและด้านความสัมพันธ์ (2) ด้านการพูด (Saying) หมายถึง มนุษย์มีการพูดและคิดต่อกิจกรรมหรือการกระทำนั้นๆ อย่างไรก็ตามจะส่งผลต่อด้านการทำและด้านความสัมพันธ์ด้วยเช่นกัน และ (3) ด้านความสัมพันธ์ (Relating) หมายถึง การปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน รวมไปถึงความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆในโลกด้วยความสัมพันธ์ที่วุ่นวายนี้เกิดขึ้นจากด้านการพูดและการทำด้วยเช่นกัน (ชนิดดา ภูทกษกอบ, 2560; Kemmis, McTaggart, & Nixon, 2014) อย่างไรก็ตาม ทั้ง 3 ด้านที่กล่าวข้างต้นนี้ยังมีสิ่งที่เกี่ยวข้องในเชิงประวัติศาสตร์ของแต่ละด้าน โดยเรียกว่า “แบบสร้างการปฏิบัติ (Practice architectures)” ซึ่งจะนำเสนอในส่วนต่อไป จากนิยามของคำว่า “ปฏิบัติการ” จึงพบว่า มีการทำงานร่วมกันระหว่างด้านการพูด ด้านการทำ และด้านความสัมพันธ์ ซึ่งมีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์ต่อกันและกันอย่างแน่นแฟ้น ตัวอย่างของปฏิบัติการที่ใช้การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมเช่น ปฏิบัติการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ (Learner-centered

teaching practices) ของนิสิตฝึกประสบการณ์วิชาชีพรู (ชนิดดา ภูหงษ์ทอง, 2560; Poohongthong & Supparerkchaisakul, 2017) หรือปฏิบัติการจัดการขยะในโรงเรียน (Recycling project practices) (Kemmis et al., 2014a)

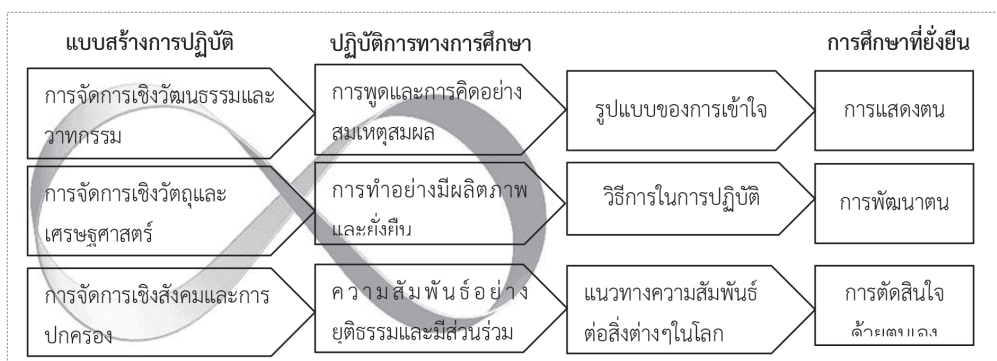
2) คำว่า “แบบสร้างการปฏิบัติ (Practice architectures)” หมายถึง สิ่งที่ส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคขัดขวางต่อปฏิบัติการ โดยจำแนกเป็น 3 ด้านเช่นกัน ได้แก่ (1) ด้านการจัดการเชิงวัฒนธรรมและวาทกรรม (Cultural-discursive arrangement) หมายถึง ความเข้าใจและการตีความของมนุษย์หรือของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับปฏิบัติการนั้นๆ ซึ่งส่งผลปฏิบัติการด้านการพูด เช่น ที่มาของวาทกรรม อำนาจของผู้ใช้วาทกรรม เป็นต้น โดยตัวอย่างจากงานวิจัยปฏิบัติการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เช่น นิสิตฝึกประสบการณ์วิชาชีพรู มีความเข้าใจต่อการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญว่าเป็นนโยบายที่รัฐบาลและสากลสนับสนุนให้ดำเนินการสอนตามวิธีการนี้ เป็นต้น (2) ด้านการจัดการเชิงวัตถุและเศรษฐศาสตร์ (Material-economic arrangement) หมายถึง สิ่งที่ส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคให้ผู้เข้าร่วมมีปฏิบัติการด้านการทำเช่นนั้น เช่น ความเพียงพอของทรัพยากรต่างๆ การครอบครองพื้นที่เชิงกายภาพ เป็นต้น ตัวอย่างจากงานวิจัยเช่น ผู้สอนมักจะเป็นผู้บรรยายอยู่หน้าชั้นเรียนเกือบตลอดทุกคาบเรียน หรือ อุปกรณ์สำหรับการทดลองทางวิทยาศาสตร์มีไม่เพียงพอต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน เป็นต้น และ (3) ด้านการจัดการเชิงสังคมและการปกครอง (Social-political arrangement) หมายถึง สิ่งที่สนับสนุนหรือขัดขวางให้ผู้เข้าร่วมมีปฏิบัติการด้านความสัมพันธ์หรือมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งต่างในโลก เช่น ความสัมพันธ์ของประชาชนในพื้นที่นั้นเป็นอย่างไร มีระบบ ตำแหน่ง หรือบทบาทหน้าที่อะไรคอยกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือไม่ เป็นต้น ตัวอย่างจากงานวิจัยเช่น ความสัมพันธ์ระหว่างนิสิตฝึกประสบการณ์วิชาชีพรูและผู้เรียนเป็นมากกว่าครูผู้สอนสั่ง เพราะยังมีบทบาทของการเป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อผู้เรียนอีกด้วย หรือระหว่างนิสิตฯและผู้บริหารมีความสัมพันธ์ในลักษณะผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง เป็นต้น (Kemmis et al., 2014a)

จากคำสำคัญทั้ง 2 คำ คือ “ปฏิบัติการ” และ “แบบสร้างการปฏิบัติ” นี้ ถือเป็นสิ่ง que การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมต้องการเปลี่ยนแปลง เพื่อนำไปสู่ปฏิบัติการที่มีความสมเหตุสมผลในด้านการพูดมากขึ้น มีผลดีภาพและยั่งยืนในด้านการทำมากขึ้น และมีความยุติธรรมและปรองดองกันในด้านความสัมพันธ์ให้มากขึ้น โดยทั้ง “ปฏิบัติการ” และ “แบบสร้างการปฏิบัติ” จะนำไปสู่การเกิดผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ (Consequences) ของปฏิบัติการนั้นๆ ต่อไปได้

3) ผลลัพธ์ที่พึงประสงค์สำหรับบริบททางการศึกษานั้น เคมมิส และคณะ ได้นำเสนอนิยามของคำว่า “การศึกษา” ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับปฏิบัติการและแบบสร้างการปฏิบัติด้วยเช่นกัน โดยสรุปใจความได้ว่า การศึกษา (Education) หมายถึง ปฏิบัติการที่สนับสนุนให้เยาวชน ผู้ที่อยู่ในวัยหนุ่มสาว รวมถึงวัยผู้ใหญ่ ทั้งในระดับบุคคลและระดับกลุ่ม ให้มีลักษณะต่อไปนี้ได้แก่ 1) การแสดงตน (Self-expression) สามารถเกิดขึ้นได้จากการมีรูปแบบของความเข้าใจ (Forms of understanding) การเปิดโอกาสในเข้าถึงความรู้เฉพาะหรือสิทธิของสุนทรพจน์เชิงอิสระ (Free speech) หรือมีปฏิบัติการด้านการพูดอย่างสมเหตุสมผล 2) การพัฒนาตน (Self-development) จะเกิดขึ้นได้เมื่อมีวิธีการของการปฏิบัติ (Modes of action) หรือปฏิบัติการด้านการทำอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน และ 3) การตัดสินใจด้วยตนเอง (Self-determination) เกิดขึ้นได้จากการเปิดโอกาสให้มีชีวิตและสิทธิในการระบายความรู้สึกอย่างเสรี (Free association) รวมถึงการมีปฏิสัมพันธ์หรือปฏิบัติการด้านความสัมพันธ์อย่างยุติธรรมและปรองดองกัน (Kemmis et al., 2014a, 2014b)

หากลักษณะของการศึกษาทั้ง 3 ลักษณะ ได้แก่ การแสดงตน การพัฒนาตน และการตัดสินใจด้วยตนเองได้ปรากฏขึ้น นั่นหมายความว่าปฏิบัติการทางการศึกษาที่ผู้เกี่ยวข้องได้ดำเนินการอยู่นั้นมีลักษณะที่เรียกว่า “มีการศึกษามากขึ้น (More educational)” อันถือเป็นหนึ่งในผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ของการศึกษาในประเทศไทยและทั่วโลก เพราะฉะนั้น ผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ทางการศึกษาจะเกิดขึ้นได้จึงต้องอาศัยการสร้างการเปลี่ยนแปลงทั้งในปฏิบัติการทางการศึกษาและแบบสร้างการปฏิบัติ ซึ่งต่างก็มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ต่อกันและกันวนเวียนไปอยู่เช่นนี้อย่างไม่หยุดนิ่ง ดังแสดงได้ด้วยสัญลักษณ์อนันต์ (Infinity) (ดังปรากฏในภาพ 1)

จากภาพ 1 กล่าวสรุปได้ว่า แบบสร้างการปฏิบัติ ปฏิบัติการทางการศึกษา และการศึกษาที่ยั่งยืนตามแนวคิดของเคมมิสและคณะ (ชนิดดา ภูหงษ์ทอง, 2560; Kemmis et al., 2014a, 2014b) มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะระหว่างแบบสร้างการปฏิบัติและปฏิบัติการทางการศึกษาต่างเป็นเหตุและผลของกันและกัน หากพัฒนาแบบสร้างการปฏิบัติและปฏิบัติการทางการศึกษาให้เกิดความสมเหตุสมผล ความยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ และความยุติธรรมและมีส่วนร่วมได้ จะนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่า “การศึกษาที่ยั่งยืน” อันสะท้อนด้วย 3 ประการ ได้แก่ การได้แสดงตน การได้พัฒนาตน และการได้ตัดสินใจด้วยตนเอง นอกจากนี้แบบสร้างการปฏิบัติและปฏิบัติการทางการศึกษาถือเป็นลักษณะสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมด้วย เพราะฉะนั้น การพัฒนาแบบสร้างการปฏิบัติและปฏิบัติการทางการศึกษาเพื่อนำไปสู่การศึกษาที่ยั่งยืนด้วยการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมจะเป็นอย่างไร มีการให้ความหมาย ลักษณะสำคัญ วัตถุประสงค์ และขั้นตอนอย่างไรนั้น มีรายละเอียดปรากฏดังในลำดับถัดไป

ภาพ 1 ความเกี่ยวข้องระหว่างแบบสร้างการปฏิบัติ ปฏิบัติการทางการศึกษา และการศึกษาที่ยั่งยืนตามแนวคิดของเคมมิสและคณะ (ชนิดดา ภูหงษ์ทอง, 2560; Kemmis et al., 2014a, 2014b)

ความหมายและลักษณะสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม

คำว่า “การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม” นี้ หากพิจารณาจากคำแต่ละคำในชื่อของการวิจัยนี้จะพบว่า ทั้งคำว่า “ปฏิบัติการ” “วิพากษ์” “มีส่วนร่วม” ถือเป็นคำที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะอันโดดเด่นและมีความเฉพาะค่อนข้างชัดเจน ในระยะเวลาที่ผ่านมา นักวิชาการและนักวิจัยทางการศึกษาจำนวนมาก ที่คุ้นเคยกับ “การวิจัยปฏิบัติการ” และ “การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม” มากกว่า “การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม” ซึ่งได้รับการปรับปรุงและพัฒนาวิธีการวิจัยมาเมื่อไม่นานมานี้โดย เคมมิส และคณะ (Kemmis et al, 2014a) ดังมีรายละเอียดของความหมายและลักษณะสำคัญของการวิจัยชนิดนี้ดังนี้

การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) ประเภทหนึ่ง ซึ่งมีมุมมองหลักเช่นเดียวกับการวิจัยปฏิบัติการประเภทอื่นๆ ใน 2 ประเด็น ได้แก่ 1) การยอมรับความสามารถของประชาชนหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหาหรือประเด็นในพื้นที่เฉพาะนั้นๆ เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมเชิงรุกในมิติต่างๆ ของกระบวนการวิจัย จากลักษณะดังกล่าวนี้จะตรงข้ามกับการวิจัยเชิงแบบแผน (Conventional research) ที่ให้การยอมรับผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกพื้นที่มากกว่าประชาชนในพื้นที่ และ 2) การวิจัยจะดำเนินการโดยประชาชนเองหรือผู้เข้าร่วม (Participants) เพื่อมุ่งสู่การพัฒนาปฏิบัติการและดำเนินการในพื้นที่เฉพาะนั้นๆ การที่ประชาชนหรือผู้เข้าร่วมได้เป็นเจ้าของในการทำวิจัยนั้น ถือเป็นแหล่งกำเนิดของการเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) ของประชาชนหรือผู้เข้าร่วมที่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงได้ (Kemmis et al., 2014a)

อย่างไรก็ตาม มีผู้พัฒนาทฤษฎีและแนวทางการปฏิบัติของการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันและนำเสนอรายละเอียดที่มีความชัดเจนมากขึ้นเรื่อยๆ กลุ่มบุคคลที่สำคัญเหล่านั้นคือ สตีเฟน เคมมิส (Stephen Kemmis) และ โรบิน แม็คแท็กการ์ท (Robin McTaggart) เคมมิสได้บรรยายถึงการวิจัยปฏิบัติการว่าเป็น “a practice-changing practice” (Kemmis, 2009) นั้นหมายถึง การใช้ปฏิบัติการเพื่อเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการเดิมที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์ขึ้น นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วมหรือของ “คนใน (Insider)” ด้วยการทำวิจัยร่วมกันเพื่อเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาชีวิต รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการในพื้นที่ของผู้เข้าร่วมเองนั้น ยังถือเป็นรูปแบบของการวิจัยแบบมีส่วนร่วมอีกด้วย (Participatory research) (Fals-Borda & Rahman, 1991) ถึงแม้ว่าการทำวิจัยด้วยผู้เข้าร่วมหรือคนในพื้นที่เองจะถูกตั้งคำถามว่า ผู้เข้าร่วมหรือคนในเองจะสามารถเห็นถึงความจริงในเชิงวัตถุวิสัย (objective) ได้จริงหรือ คำตอบจากเคมมิสและคณะได้เผยว่า การทำวิจัยและการลงทุนลงแรงในปฏิบัติการในพื้นที่นั้นด้วยตัวของผู้เข้าร่วมหรือคนในเองเพื่อมุ่งการมีชีวิตที่ดีขึ้นกลับกลายเป็นข้อดีที่พิเศษด้วยซ้ำ (Kemmis et al., 2014b)

นอกจากนี้ เคมมิสและคณะยังได้นำเสนอถึงลักษณะสำคัญ 5 ประการ ที่มีเฉพาะในการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมเท่านั้น โดยการวิจัยในลักษณะนี้ได้สร้างสภาพแวดล้อมหรือเงื่อนไขต่างๆ (Conditions) สำหรับนักปฏิบัติ (Practitioner) เพื่อเป้าหมายต่างๆ ดังนี้ (ชนิดดา ภูพงษ์ทอง, 2560; Kemmis et al., 2014a)

1. เพื่อให้เข้าใจว่า วิธีการปฏิบัติ (Practice tradition) นำให้เกิดปฏิบัติการต่างๆ (Practices) และการจะพัฒนาปฏิบัติการต่างๆนั้น จำเป็นต้องเกิดขึ้นจากความเข้าใจในวิธีการปฏิบัติที่เกิดขึ้นมาก่อน
2. เพื่อการสนทนาด้วยภาษาที่เข้าใจร่วมกัน (Shared language) และการร่วมสนทนาเชิงถกเถียงอย่างวิพากษ์ (Critical debate) เกี่ยวกับการกระทำ (Action) ที่ก่อให้เกิดปฏิบัติการที่ผ่านมา
3. เพื่อให้มีส่วนร่วมและพัฒนาในการกระทำและปฏิสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการที่ถูกสร้างขึ้นในพื้นที่ของผู้เข้าร่วม
4. เพื่อให้มีส่วนร่วมและพัฒนาชุมชนของปฏิบัติการนั้นๆ (Communities of practice) ทั้งนี้ ยังหมายรวมถึงการมีส่วนร่วมและการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างผู้เข้าร่วมที่มีความแตกต่างกันในพื้นที่นั้นด้วย และรวมถึงการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ได้รับผิดชอบต่อปฏิบัติการนั้นๆร่วมกันด้วย เช่น บุคคลต่างๆ ในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการเชิงวิชาชีพ (Professional practice) เป็นต้น

5. เพื่อเปลี่ยนแปลงการจัดการหรือดำเนินการ (Conduct) และผลลัพธ์ (Consequence) ของปฏิบัติการ ทั้งในระดับบุคคล (Individual) และกลุ่ม (Collective) ซึ่งการจะเปลี่ยนแปลงได้นั้น ผู้เข้าร่วมจะได้เห็นถึงสิ่งที่เรียกว่า “ผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์ (Untoward consequence)” ใน 3 ประเภทนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้เข้าร่วมประสบอยู่และต้องการแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นได้แก่

ประเภทที่ 1 แบบไม่สมเหตุสมผล (Irrational) หมายถึง แนวทางที่ผู้เข้าร่วมเข้าใจการจัดการและผลลัพธ์ของปฏิบัติการของตนเองว่า ไม่มีเหตุผล ไม่ได้เกิดจากความเข้าใจที่ถ่องแท้ ไม่มีความสอดคล้องต่อกันและกัน หรือมีความขัดแย้งต่อกัน ทั้งนี้ยังรวมไปถึงปฏิบัติการที่สะท้อนถึงการจำกัดการแสดงตน (Self-expression) อย่างไม่สมเหตุสมผลในระดับบุคคลและกลุ่มด้วย

ประเภทที่ 2 แบบไม่ยั่งยืน (Unsustainable) หมายถึง แนวทางที่ผู้เข้าร่วมได้ทำ กระทำ หรือมีการปฏิบัติที่เห็นว่า ไม่มีประสิทธิภาพ ไม่มีผลิตภาพ (Unproductive) หรือสิ้นเปลือง ทั้งในระยะเวลาอันสั้นและในระยะยาว ทั้งนี้ยังรวมไปถึงปฏิบัติการที่สะท้อนถึงการจำกัดการพัฒนาตน (Self-development) ทั้งในระดับบุคคลและกลุ่มอย่างไม่สมเหตุสมผลด้วย

ประเภทที่ 3 แบบไม่ยุติธรรม (Unjust) หมายถึง แนวทางที่ผู้เข้าร่วมได้สัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆหรือสิ่งต่างๆในปฏิบัติการของพวกเขา รวมไปถึงการให้ความช่วยเหลืออย่างไม่ชอบธรรมกับบางบุคคล บางกลุ่ม หรือบางสิ่งเพื่อให้พวกเขาเหล่านั้นได้รับผลประโยชน์อันไม่ชอบธรรม หรือสาเหตุของความขัดแย้งหรือความทุกข์ใจที่ไม่สมเหตุสมผลของผู้เข้าร่วม ทั้งนี้ยังรวมไปถึงปฏิบัติการที่สะท้อนถึงการจำกัดการตัดสินใจด้วยตนเอง (Self-determination) อย่างไม่สมเหตุสมผล อย่างกีดกัน หรือไม่มีส่วนร่วม ทั้งในระดับบุคคลและกลุ่มด้วยเช่นกัน

จากลักษณะสำคัญทั้ง 5 ประการที่กล่าวมานั้น ถือเป็นลักษณะสำคัญที่ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “วิพากษ์ (Critical)” ในการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม ซึ่งแตกต่างไปจากการวิจัยในรูปแบบอื่นๆ

วัตถุประสงค์ของการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม

การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมไม่ใช่การวิจัยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อนำข้อสรุปของการวิจัยไปประยุกต์ใช้ได้อย่างกว้างขวาง (Generalization) หรือไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหาระบบที่ดีที่สุดสำหรับการนำไปใช้กับปฏิบัติการในทุกพื้นที่ได้ดังเช่นการวิจัยที่มีฐานปรัชญามาจากกระบวนทัศน์ปฏิฐานนิยม (Positivism paradigm) ตัวอย่างเช่น การวิจัยเชิงทดลอง การวิจัยเชิงสหสัมพันธ์ เป็นต้น แต่ในทางตรงกันข้าม การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์

แบบมีส่วนร่วมมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยให้ประชาชนเข้าใจและเปลี่ยนแปลงแนวทางที่พวกเขาได้ทำสิ่งต่างๆในพื้นที่เฉพาะนั้นๆ โดยการเปลี่ยนแปลงนั้นจะดำเนินการด้วยตัวของผู้ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการนั้นเอง ทั้งหมดนี้มีเป้าหมายเพื่อการป้องกัน การหลีกเลี่ยง หรือการปรับปรุงผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์ที่ทำให้เกิดความรู้สึกไม่พึงพอใจให้กลายเป็นผลลัพธ์ที่น่าพึงพอใจหรือพึงประสงค์มากขึ้น ดังนั้น การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมจึงไม่ได้เน้นการอธิบายขยายผลครอบคลุมไปยังพื้นที่อื่นๆ แต่ได้เน้นการเปลี่ยนแปลงในปฏิบัติการของผู้เข้าร่วมเองในพื้นที่ของผู้เข้าร่วมเองและด้วยตัวของผู้เข้าร่วมเอง

วัตถุประสงค์ของการเปลี่ยนแปลงในการวิจัยได้มุ่งเน้นใน 3 ประการ ได้แก่ 1) ความเข้าใจของผู้เข้าร่วมที่มีต่อปฏิบัติการของพวกเขาเอง 2) การจัดการต่อปฏิบัติการของพวกเขาเอง และ 3) สภาพแวดล้อมหรือเงื่อนไขต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้ปฏิบัติการของพวกเขาเอง โดยการเปลี่ยนแปลงทั้ง 3 ประการนี้จะสมเหตุสมผลมากขึ้น (More rational) มีผลิตภาพและยั่งยืนมากขึ้น (More productive and sustainable) และมีความยุติธรรมและมีส่วนร่วมมากขึ้น (More just and inclusive) เพราะฉะนั้น จึงกล่าวอีกในนัยหนึ่งได้ว่า การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมมีเป้าประสงค์เพื่อการทำความเข้าใจในระดับลึกต่อปฏิบัติการต่างๆของผู้เข้าร่วม รวมถึงการทำความเข้าใจในระดับลึกต่อแบบสร้างการปฏิบัติต่างๆที่ก่อให้เกิดปฏิบัติการด้วย

การเป็นนักวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม

ในการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมนั้นเชื่อว่า โลกไม่ได้แบ่งแยกระหว่างผู้เชี่ยวชาญและผู้เข้าร่วมออกจากกันเหมือนกับงานวิจัยรูปแบบอื่นๆ แต่ในที่นี้ ผู้เข้าร่วมจะได้รับการเชิญให้ร่วมในกระบวนการเพื่อกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญที่สำคัญที่สุดในพื้นที่ของปฏิบัติการนั้นๆ เพราะผู้เข้าร่วมเป็นผู้ทราบถึงสิ่งต่างๆที่ได้ทำและเหตุผลเบื้องหลังที่ทำการต่างๆ อย่างลึกซึ้งและแท้จริงมากกว่าคนภายนอกพื้นที่ เพราะฉะนั้น ผู้เข้าร่วมจึงเปรียบเสมือนผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับปฏิบัติการ ความเข้าใจที่มีต่อปฏิบัติการ และเงื่อนไขที่เกิดขึ้นภายใต้การปฏิบัติของผู้เข้าร่วมเอง นอกจากนี้ นักวิจัยเป็นผู้อยู่ในฐานะผู้ร่วมผลิตความรู้ไปพร้อม ๆ กับผู้เข้าร่วม และไม่ได้อยู่ในฐานะที่เหนือกว่าผู้เข้าร่วมแต่อย่างใด ในการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม นั้น ทั้งนักวิจัยและผู้เข้าร่วมมีบทบาทคล้ายคลึงกับนักประวัติศาสตร์ (Historian) ซึ่งเป็นผู้เก็บรวบรวมหลักฐานต่างๆที่เกี่ยวข้องกันระหว่างปัจจุบันและในอดีตของพื้นที่นั้นๆด้วย และนำไปสู่วัตถุประสงค์ของการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1) เพื่อเข้าใจการทำงานของสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็นอย่างไร การเกิดขึ้นของสิ่งต่างๆเป็นอย่างไร ประเภทของผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการคืออะไร รวมถึงแบบสร้างการปฏิบัติที่ทำให้เกิดปฏิบัติการในพื้นที่นั้นด้วย

2) เพื่อนำสิ่งที่เรียกว่า “ท่าทีหรือลักษณะเชิงวิพากษ์ (Critical stance)” มาใช้กับปฏิบัติการที่เกิดขึ้น โดยท่าทีเชิงวิพากษ์จะปรากฏอยู่ในการสนทนากันระหว่างผู้เข้าร่วมหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัตินั้นๆในสถานะหรือบรรยากาศที่เรียกว่า “ปริณทลสาธารณะ (Public sphere)” และนักวิจัยได้ถามคำถามเหล่านี้ต่อผู้เข้าร่วมหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัตินั้น เช่น “ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการของเรานั้น มีบางอย่างเป็นผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์ใช่หรือไม่ เช่น เป็นผลลัพธ์ที่ไม่มีความสมเหตุสมผล ไม่มีความยั่งยืน หรือไม่ยุติธรรม” ภายหลังจากการตั้งคำถามนี้ต่อผู้เข้าร่วม และเมื่อผู้เข้าร่วมได้ตระหนักถึงข้อสรุปที่ว่า ผลลัพธ์ต่างๆของปฏิบัติการเป็นผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์เกิดขึ้นอยู่จริง ในลำดับต่อมา ผู้เข้าร่วมจะทราบว่า พวกเขาต้องเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการของพวกเขาเพื่อป้องกัน หลีกเลี่ยง หรือปรับปรุงผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์ให้กลายเป็นผลลัพธ์ที่พึงประสงค์หรือดีมากขึ้น

3) เพื่อการสนทนาระหว่างผู้เข้าร่วมมีการใช้ภาษาสื่อสารระหว่างกันอย่างเรียบง่ายและตั้งใจ อาจเรียกได้ว่าเป็น “การกระทำทางการสื่อสาร (Communicative action)” ทั้งนี้เพื่อมุ่งเน้นให้เกิด 3 ลักษณะ ได้แก่ (1) ความเห็นสอดคล้องต่อกันระหว่างบุคคล (Intersubjective agreement) เกี่ยวข้องกับแนวทางที่ผู้เข้าร่วมเกิดความเข้าใจในสถานการณ์ร่วมกันผ่านการสนทนาด้วยภาษาที่เข้าใจตรงกันหรือเป็นภาษาที่เรียบง่าย เป็นภาษาที่สื่อถึงความจริงใจ ซื่อตรง และเหมาะสมถูกต้องตามศีลธรรม (2) ความเข้าใจซึ่งกันและกัน (Mutual understanding) ในมุมมอง (Point of view) ของแต่ละบุคคล รวมถึงมีการแสดงความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมต่างๆ มากพอ และความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากผู้เข้าร่วมคนอื่นนั้นได้รับการตระหนักและเคารพจากผู้เข้าร่วมอื่นๆด้วย และ (3) ฉันทามติแบบไม่บังคับ (Unforced consensus) เกี่ยวกับสิ่งที่ทำ คือ ความคิดเห็นหรือข้อสรุปของกลุ่มควรเกิดขึ้นด้วยความสมัครใจจากผู้เข้าร่วม นอกจากนี้ การสนทนา (Conversation) ถือเป็นสิ่งสำคัญของการวิจัยชนิดนี้ เนื่องจากการสนทนาระหว่างผู้เข้าร่วม ไม่ใช่การสนทนาของผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกพื้นที่ เพราะฉะนั้น การกระตุ้นให้เกิดการสนทนาจึงเป็นการช่วยให้ผู้เข้าร่วมเปลี่ยนแปลงตนเอง เปลี่ยนแปลงปฏิบัติการ ความเข้าใจต่อปฏิบัติการ และเงื่อนไขต่างๆ ภายใต้อิทธิพลของการปฏิบัติของพวกเขาเองด้วย

4) เพื่อให้เกิดปฏิบัติการเพื่อเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการของผู้เข้าร่วม โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจที่มีต่อปฏิบัติการของผู้เข้าร่วมและเงื่อนไขภายใต้ปฏิบัตินั้น ในข้อนี้จะเกิดขึ้นภายหลังจากที่ผู้เข้าร่วมมีฉันทามติแบบไม่บังคับร่วมกันว่า พวกเขาต้องการเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการที่มีอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์ขึ้น ดังนั้น การ

ป้องกัน หลีกเลียง หรือปรับปรุรงให้ผลลัษรดียิงขึ้นจึงต้องอาศัยปฏิบัติการเพื่อเปลี่ยนปฏิบัติการเดิม

5) เพื่อการเก็บหลักฐานและการตรวจตรา (Document and monitor) สิ่งที่เกิดขึ้นภายหลังกผู้เข้าร่วมได้ตกลงร่วมกันเพื่อเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการไปสู่แนวทางใหม่คือ การวางแผนการเก็บหลักฐานและตรวจสอบว่า สิ่งที่กำลังทำอยู่ันั้นดีกว่ปฏิบัติการเดิมหรือไม่ ปฏิบัติการใหม่ที่ได้ดำเนินการไปนั้นช่วยยับยั้งผลลัษรที่ไม่พึงประสงค์ได้หรือไม่ หรือไม่ก่อให้เกิดผลลัษรที่ไม่พึงประสงค์อื่น ๆ ขึ้นใช่หรือไม่ เพราะฉฉนั้น หนึ่งเ็นเป้าประสงค์เบื้องต้นของการเก็บหลักฐานในส่วนของกรวิจัย (Research) ในการวิจัยปฏิบัติการนั้นเ็นไปเพื่อกระตุ้นหล่อเลียงการสะท้อนตน (Self-reflection) โดยเฉพาะอย่างยิงคือการสะท้อนตนเชิงกลุ่ม (Collective self-reflection) เ็นปริมณฑลสารณะต่อปฏิบัติการนั้น ต่อความเข้าใจต่อปฏิบัติการนั้น และต่อเงื่อนไขภายใต้การปฏิบัติของผู้เข้าร่วมเอง ทั้งนี้ หลักฐานจะถูกววิเคราะห์ตีความ สะท้อนหลักฐาน เพื่อแลกเปลี่ยนกับผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกัปฏิบัติการนั้น ร่วมถึงการไต่ถามถึงสิ่งต่าง ๆ ร่วมกันเ็นปริมณฑลสารณะด้วย นอกจากนี้ การเก็บรวบรวมหลักฐานที่ถูกด้อง (Right evidence) ย่อมไม่ใช่หลักฐานเพียงแค้ขึ้นเดียว เช่น การพิจารณาเฉพาะหลักฐานจากคะแนนสอบมาตรฐานของนักเรียน เ็นต้น เพราะฉฉนั้น หลักฐานที่ถูกด้องต้องช่วยให้เกิดความชัดเจนหรือช่วยตอบค้ถามที่นักวิจัยและผู้เข้าร่วมสนใจ ร่วมไปถึงหลักฐานต้องมึหลากหลายชนิดและมาจากแหล่งที่มาที่แตกต่างกันด้วย เช่น จากผู้เรียน ผู้สอน ผู้ปกครอง การเก็บรวบรวมหลักฐานในลักษณะนี้เรียกว่ การตรวจสอบสามเส้ (Triangulation) โดยส่วนใหญ่แล้ว นักวิจัยมักเก็บเฉพาะหลักฐานที่ตนเองเห็นว่ามีควมน่าเชื่อถือหรือหนักแน่น (Compelling) เพียงพอสำหรับนักวิจัยเองเท่านั้น แต่เ็นการวิจัยรูปแบบนี้ นักวิจัยจะต้องเก็บหลักฐานที่ทำให้ผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ เกิดควมมั่นใจและรู้สึกเชื่อถือเ็นหลักฐานนั้นด้วยเช่นกัน เพราะจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแนวทางที่ผู้เข้าร่วมได้ทำอยู่ต่อไป หลักฐานต่าง ๆ อาจมาจากการเขียนเ็นบันทึก (Journal) เ็นไฟล์โครงการ (Project file) เ็นบล็อก (Blog) เ็นบันทึกประจำวัน (Diary) ที่ได้จากการสังเกตการณ์และการสะท้อน หรือเ็นแฟ้มประวัติหลักฐาน (Portfolio) ก็ได้เช่นกัน

ขั้นตอนของการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม

เคมมิส และคณะ (Kemmis et al., 2014a) ได้เสนอว่า ขั้นตอนที่จะกล่าวเ็นลำดับต่อไปนั้นไม่ได้มีลำดับขั้นที่ตายตัวเช่นนี้เสมอไป ขั้นตอนเหล่านี้สามารถปรับประยุกต์ได้เสมอ และขั้นตอนเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะอันปรากฏทั้งเ็นคำว่า “วิพากษ์ (Critical)” และ “มีส่วนร่วม (Participatory)” เหตุที่กล่าวว่าการวิจัยปฏิบัติการในรูปแบบนี้มีลักษณะเชิง “วิพากษ์”

ก็เนื่องจากขั้นตอน 3 ขึ้นแรก อันได้แก่ 1) การตรวจสอบปฏิบัติการต่างๆ ความเข้าใจต่าง ๆ ต่อปฏิบัติการ และเงื่อนไขต่างๆ ภายใต้การปฏิบัติของผู้เข้าร่วมอย่างตั้งใจ 2) การตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ต่อปฏิบัติการของผู้เข้าร่วมและต่อผลลัพธ์ต่างๆที่เกิดขึ้น และ 3) การนำการกระทำทางการสื่อสารมาใช้กับผู้เข้าร่วมเพื่อการสนทนาที่เป็นฉันทาคติแบบไม่บังคับเกี่ยวกับ สิ่งต่างๆที่ผู้เข้าร่วมได้ทำ ในขณะเดียวกัน การวิจัยปฏิบัติการในรูปแบบนี้ยังมีลักษณะที่เน้น “การมีส่วนร่วม” อีกด้วย โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เกี่ยวข้องหรือที่ได้รับอิทธิพลจากปฏิบัติการของผู้เข้าร่วม การมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องจะดำเนินการตั้งแต่ใน 3 ขั้นตอนแรก ที่กล่าวไปแล้ว และยังรวมไปถึงในขั้นต่อ ๆ ไปอีก ได้แก่ 4) การปฏิบัติเพื่อเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการต่าง ๆ ความเข้าใจต่างๆต่อปฏิบัติการ และเงื่อนไขต่าง ๆ ภายใต้การปฏิบัติของผู้เข้าร่วม และ 5) การเก็บหลักฐานและการตรวจตราสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการ

จากทั้ง 5 ขั้นตอนนี้ เคมมิสและคณะได้แจ้งอย่างชัดเจนว่า การนำเสนอขั้นตอนเหล่านี้ นักวิจัยสามารถเรียนรู้และเลือกใช้บางส่วนที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์หรือปรับให้เข้ากับสถานการณ์ของพื้นที่นั้น ๆ ได้ แต่ควรเลือกใช้อย่างชาญฉลาดมากกว่าการไม่ได้พิจารณาถึงเรื่องราวหรือประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่หรือในปฏิบัติการของผู้เข้าร่วมเองเลย ในลำดับต่อไป เป็นการนำเสนอขั้นตอนหลักที่สำคัญของการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมเพื่อการวางแผนและการปฏิบัติในงานวิจัยอันประกอบไปด้วย 5 ส่วนสำคัญ ดังนี้ (ชนัดดา ภูหงษ์ทอง, 2560; Kemmis et al., 2014a)

1) การลาดตระเวน (Reconnaissance) เพื่อค้นหาความรู้สึกกังวลใจร่วมกัน (Shared felt concern)

ในขั้นนี้เป็นกระบวนการสำรวจหรือค้นหาความรู้สึกกังวลใจ (Felt concern) ต่อปฏิบัติการของผู้เข้าร่วมหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการนั้นอย่างหลากหลายฝ่ายหรือเป็นผู้เข้าร่วมที่มีความแตกต่างกัน (จำนวนคนไม่ควรมากจนเกินไป) ผ่านการสนทนาร่วมกันแบบการกระทำทางการสื่อสารในปริมนทลสารณะ ความรู้สึกกังวลใจร่วมกันต่อปฏิบัติการอาจมีสาเหตุมาจาก (1) การพูดและคิดที่ไม่มีเหตุผลหรือไม่สะท้อนถึงความเข้าใจอย่างถ่องแท้ (2) การทำหรือการปฏิบัติที่ไม่มีผลผลิตภาพหรือไม่ยั่งยืน รวมถึง (3) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เข้าร่วมเองหรือความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ที่สะท้อนถึงความไม่ยุติธรรมหรือถูกแบ่งแยกกีดกัน อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกกังวลใจของผู้เข้าร่วมคนหนึ่งสามารถกลายเป็นความรู้สึกกังวลใจร่วมกันของกลุ่มได้ ในลำดับต่อไปเป็นการนำเสนอถึงขั้นตอนย่อยของการลาดตระเวน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1.1) การเปิดโอกาสให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการนั้นๆ เข้ามาเป็นผู้เข้าร่วมหรือผู้ร่วมวิจัย ซึ่งควรประกอบไปด้วยผู้เข้าร่วมที่มีความแตกต่างหรือหลากหลายทั้งในด้านความคิดเห็น

บทบาท หน้าที่ และความสัมพันธ์ระหว่างกัน โดยผู้เข้าร่วมทุกคนมีสิทธิที่จะแสดงความรู้สึก
กังวลใจต่อปฏิบัติการนั้นได้อย่างเปิดเผยและเท่าเทียมกัน

1.2) การสร้างปริณทลสาธารณะเพื่อเป็นพื้นที่สำหรับการแสดงความรู้สึกกังวลใจ
ร่วมกันของผู้เข้าร่วม รวมถึงเป็นพื้นที่ในการสนทนาเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการ เคมี
มิสและคณะได้นำเสนอลักษณะสำคัญของปริณทลไว้ 10 ประการ (Kemmis et al., 2014a)
ได้แก่ 1) ปริณทลสาธารณะสร้างขึ้นเพื่อการเป็นเครือข่ายในการสื่อสารระหว่างผู้เข้าร่วม 2)
มีการสร้างตน (Self-constituted) มีความสมัครใจ และมีความเป็นอิสระ 3) เกิดขึ้นจากความ
ไม่ชอบธรรม (Legitimation deficits) ของปฏิบัติการ 4) มีการใช้การกระทำทางการสื่อสาร
และวาทกรรมเชิงสาธารณะ (Public discourse) 5) มีการเปิดโอกาสให้ผู้ที่เกี่ยวข้องจากฝ่าย
ต่างๆ ได้มีส่วนร่วม (Inclusive) อย่างทั่วถึง และได้สะท้อนถึงความเข้าใจใจต่อกัน 6) การ
ใช้ภาษาที่เรียบง่ายและภาษาที่เข้าใจตรงกัน 7) มีอิสระภาพทางการสื่อสาร (Communicative
freedom) 8) มีการสร้างพลังทางการสื่อสาร (Communicative power) 9) มีผลกระทบ
ทางอ้อมต่อระบบสังคม (Social systems) และ 10) มีลักษณะของการเคลื่อนไหวทางสังคม
(Social movement) ร่วมด้วย

1.3) การตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ (Critical questions) ต่อปฏิบัติการ (ทั้งในด้านการพูด
การทำ และความสัมพันธ์) ต่อแบบสร้างการปฏิบัติ (ทั้งในด้านการจัดการเชิงวัฒนธรรมและวาท
กรรม การจัดการเชิงวัตถุและเศรษฐศาสตร์ และการจัดการเชิงสังคมและการปกครอง) และ
ต่อผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการของผู้เข้าร่วมเอง โดยเฉพาะผลลัพธ์ที่ไม่ประสงค์ (ทั้งเกี่ยว
กับการพูดและคิดที่ไม่สมเหตุสมผล การทำที่ไม่มีผลผลิตภาพและไม่ยั่งยืน และความสัมพันธ์ที่
ไม่ยุติธรรมและกีดกัน) ผู้เข้าร่วมทั้งหมดอยู่ในฐานะทั้งเป็นผู้ฟัง ผู้พูด ผู้สังเกตการณ์ และ
ผู้ร่วมวิจัย อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกกังวลใจร่วมกันจำเป็นต้องมีคุณค่าในการปฏิบัติเพื่อป้องกัน
หลีกเลี่ยง หรือปรับปรุงผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์ให้ดีขึ้น และสามารถตรวจสอบถึงความจริงได้
นอกจากนี้ ผู้เข้าร่วมไม่จำเป็นต้องเร่งรัดตอบถึงความรู้สึกกังวลใจดังกล่าว เพียงแต่ควรคำนึง
ถึงการเปิดโอกาสให้กับมุมมองที่หลากหลายจากผู้เข้าร่วมคนอื่นๆ เพื่อให้ได้แลกเปลี่ยนกัน
หรือไม่ให้คนใดคนหนึ่งมีอำนาจในการสนทนามากเกินไป สำหรับสิ่งที่ได้ในช่วงนี้ คือ ความ
รู้สึกกังวลใจร่วมกันของผู้เข้าร่วมในระดับกลุ่มอย่างเป็นฉันทาคติแบบไม่บังคับ ซึ่งอาจพัฒนา
มาจากความรู้สึกกังวลใจในระดับบุคคลได้

1.4) การตรวจสอบมุมมองของนักวิจัยเองผ่านสิ่งที่ได้เขียนในบันทึกของตน (Keeping
a journal) ซึ่งถือเป็นกิจวัตรของนักวิจัย ดังนั้น สิ่งที่นักวิจัยต้องบันทึกและตรวจสอบภายหลัง
จากการสนทนา ร่วมกับผู้เข้าร่วมในขั้นตอนก่อน ตัวอย่างเช่น ความรู้สึกกังวลใจของผู้เข้า
ร่วม ความรู้สึกไม่พึงพอใจของนักวิจัยที่มีต่อปฏิบัติการ การพูดและการจัดการเชิงวัฒนธรรม

และวาทกรรม การทำและการจัดการเชิงวัตถุและเศรษฐศาสตร์ ความสัมพันธ์และการจัดการเชิงสังคมและการปกครอง การสะท้อนต่อโครงการของที่นักวิจัยปฏิบัติ การสะท้อนต่อการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมของนักวิจัย เป็นต้น การบันทึกประเด็นเหล่านี้จะช่วยให้นักวิจัยเริ่มเห็นแนวโน้มของสิ่งที่เปลี่ยนแปลงและสิ่งที่จะทำต่อไป อย่างไรก็ตาม นักวิจัยจะต้องแสดงความคิดเห็นหรือมุมมองต่อสิ่งต่างๆ ให้ผู้เข้าร่วมได้รับทราบเช่นกัน เช่นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความกังวลใจร่วมกัน ลักษณะของปริณิณทลสาธารณะ ความคิดเบื้องต้นต่อปฏิบัติการ เป็นต้น รวมถึงความเป็นไปได้ในการสร้างการเปลี่ยนแปลงของปฏิบัติการในส่วนของการทำวิจัยด้วย ในขั้นนี้นักวิจัยควรเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้สะท้อนความรู้สึกหรือความคิดเห็นเพิ่มเติมเพื่อบ่งเน้นการได้มาซึ่งความรู้สึกกังวลใจร่วมกันที่แท้จริงมากขึ้น

2) การวางแผน (Planning)

ในขั้นนี้ สิ่งที่เคมิสและคณะได้กล่าวเน้นสำหรับบทบาทของนักวิจัยก็คือ การเฝ้าสังเกตการณ์และเก็บหลักฐานสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในการวางแผนอย่างสมเหตุสมผล อย่างหลากหลายและมีปริมาณเพียงพอต่อความน่าเชื่อถือ โดยหลังจากที่ได้ทราบถึงความรู้สึกกังวลใจร่วมกันของผู้เข้าร่วมในขั้นก่อนหน้านี้แล้ว สิ่งที่นักวิจัยและผู้เข้าร่วมต้องวางแผนร่วมกันอาจมีทั้งการวางแผนในระยะสั้นและระยะยาว ได้แก่เรื่องต่างๆ เหล่านี้คือ (1) แนวทางของปฏิบัติการที่มีความสมเหตุสมผลในการพูดและการคิดมากขึ้น มีผลดีภาพและยั่งยืนในการทำมากขึ้น และมีความยุติธรรมและโปร่งใสในความสัมพันธ์มากขึ้น โดยพิจารณาจากแบบสร้างการปฏิบัติจากขั้นก่อนหน้านี้ด้วย (คือ การจัดการเชิงวัฒนธรรมและวาทกรรม การจัดการเชิงวัตถุและเศรษฐศาสตร์ และการจัดการเชิงสังคมและการปกครอง) และผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์ด้วย และ (2) ความเป็นไปได้ของการเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการทั้งจากมุมมองของนักวิจัยและผู้เข้าร่วม อย่างไรก็ตาม นักวิจัยสามารถทบทวนถึงเป้าหมายสำคัญของการวิจัยได้ เช่น เรื่องการศึกษาที่ยั่งยืน ความมีผลดีภาพและยั่งยืนของสังคม การมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ การสร้างพลังเพื่อความเสมอภาค ความเป็นประชาธิปไตย เป็นต้น

ผลที่ควรได้จากขั้นการวางแผนนี้ คือ แผนของกลุ่ม (Collective plan) ถือเป็นแผนที่ได้มาจากความคิด การวางแผนร่วมกัน และการอภิปรายร่วมกันของผู้เข้าร่วมอย่างเป็นฉันทาคติแบบไม่บังคับ อย่างไรก็ตาม แผนของกลุ่มอาจมีการปรับเปลี่ยนซ้ำแล้วซ้ำเล่า ดังนั้น นักวิจัยจึงควรมีกำลังใจที่ดีและไม่ท้อแท้ต่อกระบวนการนี้

3) การปฏิบัติ (Enact) และการสังเกต (Observe)

หลังจากขั้นการวางแผนแล้ว ในขั้นการปฏิบัติและสังเกตมีสิ่งที่สำคัญดังต่อไปนี้

3.1) นักวิจัยและผู้ร่วมวิจัยจะร่วมกันลงมือดำเนินการปฏิบัติตามแผนของกลุ่มที่ได้ตกลงอย่างเห็นพ้องกัน อย่างไรก็ตาม หากมีสิ่งที่ไม่คาดคิดเกิดขึ้นในการปฏิบัติ นักวิจัยและผู้เข้าร่วมสามารถปรับแผนของกลุ่มได้ใหม่อีกครั้งเพื่อให้แผนของกลุ่มมีความชัดเจนหรือดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ หากนักวิจัยและผู้เข้าร่วมพิจารณาแล้วเห็นว่าการปรับแผนบางประการที่มีความสำคัญหรือมีผลกระทบต่อส่วนอื่นๆ ของแผนโดยรวม นักวิจัยและผู้เข้าร่วมสามารถนำแผนของกลุ่มที่ปรับใหม่นี้ไปอภิปรายร่วมกันอีกครั้งได้

3.2) นักวิจัยและผู้ร่วมวิจัยจำเป็นต้องสังเกตสิ่งต่างๆ ในขณะที่มีการดำเนินการปฏิบัติ ทั้งนี้ การสังเกตและการรวบรวมเก็บหลักฐานเป็นสิ่งสำคัญต่อการสะท้อนในขั้นต่อไป หากการสังเกตและการรวบรวมหลักฐานมีความน่าเชื่อถือมากพอก็จะทำให้เป็นประโยชน์ต่อการสะท้อนในขั้นต่อไปด้วย เพราะฉะนั้น นักวิจัยและผู้เข้าร่วมจำเป็นต้องทราบว่า จะเก็บหลักฐานจากแหล่งใดและวิธีการใดได้บ้าง และหลักฐานเหล่านั้นจะสะท้อนถึงความรู้สึกกังวลใจร่วมกันอยู่หรือไม่ รวมถึงจะสะท้อนการเปลี่ยนแปลงในปฏิบัติการ ความเข้าใจต่อปฏิบัติการ และเงื่อนไขภายใต้ปฏิบัติหรือไม่และอย่างไร

ในการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมนี้ ผู้เข้าร่วมจะต้องจดบันทึกด้วยตนเอง และอาจมีหลักฐานที่แตกต่างกันได้ โดยเคมีสและคณะได้นำเสนอถึงชนิดของหลักฐานที่นิยมใช้สำหรับปฏิบัติการทางการศึกษา ได้แก่ การจดบันทึกประจำวัน (Diaries or Journal) การเขียนบันทึกหรือจดบันทึกภาคสนาม (Field notes, Anecdotal or running records) การสัมภาษณ์ การบันทึกเสียง การบันทึกเหตุการณ์ด้วยกล้องวิดีโอหรือการถ่ายภาพ การเล่าเรื่องหรือการนำเสนอด้วยสื่อต่างๆ การเล่าเรื่องด้วยภาพ (Dataplay and fotonovela) การวิเคราะห์เอกสาร (Document analysis) แบบสอบถามและการสำรวจ รายการการตรวจสอบ (Checklists) และตัวอย่างชิ้นงานของผู้เรียนและการประเมินชิ้นงาน

3.3) นักวิจัยและผู้เข้าร่วมสามารถเริ่มวิเคราะห์ ตีความ และอธิบายสิ่งต่างๆ ของนักวิจัยและผู้เข้าร่วมเองได้ โดยเฉพาะเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการและแบบสร้างการปฏิบัติ รวมไปถึงประเด็นอื่นๆ ดังได้นำเสนอไปในข้อก่อน ๆ การปฏิบัติตามแผนของกลุ่มถือเป็นหนึ่งในการสร้างการเปลี่ยนแปลงในปฏิบัติการและแบบสร้างการปฏิบัติ นั้น ๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม ในขณะที่วิเคราะห์หลักฐานต่าง ๆ นักวิจัยและผู้เข้าร่วมอาจต้องการหลักฐานอื่น ๆ เพิ่มเติม ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ตามปกติ วิธีแก้ไขทำได้โดยการปรับการวางแผนสำหรับการสังเกตการเก็บรวบรวมหลักฐาน และการวิเคราะห์หลักฐานในครั้งต่อไปให้มีความครบถ้วนและจริงจังมากขึ้น นักวิจัยสามารถย้อนพิจารณาได้จากนิยามของปฏิบัติการและแบบสร้างการปฏิบัติ นั้น ๆ ว่า ผู้เข้าร่วมได้ตอบคำถามเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับความรู้สึกกังวลใจร่วมกันครบถ้วนแล้วหรือไม่หรือหลักฐานต่างๆ มีความเชื่อมโยงกับความรู้สึกกังวลใจร่วมกันแล้วหรือไม่

3.4) นักวิจัยและผู้เข้าร่วมอาจซักถามและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือมุมมองต่อการสังเกต การเก็บรวบรวมหลักฐาน รวมถึงการวิเคราะห์หลักฐานผ่านการแลกเปลี่ยนกันในการสนทนาและด้วยการกระทำทางการสื่อสารเหมือนเช่นที่เกิดขึ้นในการสนทนาร่วมกันในทุก ๆ ชั้นที่ผ่านมา

4) การสะท้อน (Reflecting)

การสะท้อนในที่นี้หมายถึง นักวิจัยและผู้เข้าร่วมได้ร่วมกันวิเคราะห์ สังเคราะห์ ตีความ อธิบาย หรือกล่าวถึงภาพสรุปของสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะความรู้สึกกังวลใจร่วมกัน ปฏิบัติการ แบบสร้างการปฏิบัติ ผลลัพธ์ของปฏิบัติการทั้งในเชิงความสำเร็จหรืออาจมีบางสิ่งบางอย่างที่ไม่คาดคิดได้เกิดขึ้นทั้งที่เจตนาและไม่เจตนา โดยทั้งนักวิจัยและผู้เข้าร่วมสามารถสะท้อนจากสิ่งที่ได้บันทึกจากการสังเกตและรวบรวมหลักฐานในชั้นก่อนมาสนทนาแลกเปลี่ยนกันในการสนทนาและด้วยการสนทนาที่ยังคงรักษาการกระทำทางการสื่อสารต่อไปด้วย

ในระหว่างการสะท้อนนั้น นักวิจัยและผู้เข้าร่วมอาจเกิดคำถามหรือแนวทางอื่นๆ เพิ่มเติมเกี่ยวกับปฏิบัติการนั้น และสามารถพิจารณาถึงแนวทางสำหรับการปฏิบัติในขั้นต่อไปได้ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการต่าง ๆ และแบบสร้างการปฏิบัติต่าง ๆ ไม่อาจสำเร็จได้ง่ายดายหรือทำได้จากการปฏิบัติเพียงครั้งเดียว ดังนั้น นักวิจัยและผู้เข้าร่วมจำเป็นจะต้องร่วมกันวางแผน ลงมือปฏิบัติ สังเกต และสะท้อนร่วมกันอีกหลายต่อหลายครั้ง ลักษณะของการทำเช่นนี้ได้นำเสนอรายละเอียดอยู่ในหัวข้อถัดไป

ผลลัพธ์จากการสะท้อนร่วมกันนี้ นักวิจัยและผู้เข้าร่วมอาจมีการตัดสินใจและร่างแผนของกลุ่มร่วมกันในการดำเนินการในลำดับต่อไปว่าอะไรที่ควรทำ เช่น การปรับความรู้สึกกังวลใจร่วมกัน การปรับการปฏิบัติ เป็นต้น ทั้งนี้ นักวิจัยอาจจะดำเนินการต่อเนื่องจากชั้นก่อนหรืออาจจะเริ่มในหนทางใหม่ก็ได้ เพียงแต่ทั้งหมดควรพิจารณาอย่างสมเหตุสมผลและรอบคอบ อย่างไรก็ตาม การคิดทบทวนสิ่งต่างๆ ใหม่อีกครั้งหรือทำซ้ำแล้วซ้ำเล่า ถือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยปกติในการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม

5) เกลียของวงจรการสะท้อนตน

ดังที่นำเสนอไปข้างต้นตั้งแต่ชั้นการลาดตระเวน การวางแผน การปฏิบัติและการสังเกต และการสะท้อนนั้น เป็นขั้นตอนที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการทางการศึกษาผ่านการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วม แต่ว่าการเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการต่าง ๆ ทางศึกษานั้นไม่อาจเกิดการเปลี่ยนแปลงในระยะเวลานั้น ๆ หรือเป็นการทำตามขั้นตอนเหล่านี้เพียงครั้งเดียว ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาปฏิบัติการทางการศึกษาต้องอาศัยการปรับสิ่งต่างๆ เพื่อให้ผลลัพธ์ที่พึงประสงค์เกิดขึ้นหรือดีขึ้นกว่าเดิม เพราะฉะนั้น ในการปรับจึง

เริ่มต้นอีกครั้งกับทุก ๆ ชั้นที่ผ่านมามาได้เสมอ โดยนักวิจัยและผู้ร่วมอาจพิจารณาาร่วมกันว่า การปรับจะเริ่มตั้งแต่ชั้นใด ซึ่งขั้นตอนเหล่านี้ไม่ได้เคร่งครัดว่าจะต้องเป็นตามขั้นตอนที่นำเสนอทั้งหมดตามลำดับ ตัวอย่างเช่น อาจมีการปรับการวางแผน การปรับการปฏิบัติและการสังเกต การปรับการสะท้อน หรืออาจมีการปรับหรือสำรวจความรู้สึกกังวลใจร่วมกันอีกครั้งได้ แม้ว่า จะมีการสลับขั้นตอนเหล่านี้ ในการทำวิจัย ซึ่งไม่ใช่สิ่งผิดปกติแต่อย่างใด แต่สิ่งที่สำคัญกว่าก็คือ นักวิจัยควรออกแบบให้มีขั้นตอนเหล่านี้ ให้ครบ

คำถามสำคัญสำหรับนักวิจัยและผู้เข้าร่วมคือ ต้องปรับและทำซ้ำในขั้นตอนเหล่านี้มากเพียงใด คำตอบอาจไม่สามารถจำกัดจำนวนครั้งได้ เพียงแต่ในเบื้องต้น นักวิจัยและผู้เข้าร่วมสามารถตัดสินใจหรือ ตกลงร่วมกันในปริณิณทลสาธาณะว่า ผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์จากปฏิบัติและแบบสร้างการปฏิบัตินั้นได้พัฒนาให้เป็นผลลัพธ์ที่พึงประสงค์มากขึ้น โดยสะท้อนจากการพูดและการคิดอย่างสมเหตุสมผล การทำอย่างมี ผลิตภาพและยั่งยืน และความสัมพันธ์ที่ยุติธรรมและปรองดองกันมากขึ้นแล้วหรือไม่ และปฏิบัติการใหม่ที่ดำเนินการไปนั้นไม่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์อื่น ๆ เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม นักวิจัยและผู้เข้าร่วมสามารถออกแบบหรือตั้งเป้าประสงค์ร่วมกันได้ว่า อย่งไรคือความสำเร็จหรือผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ที่เกิดขึ้น และถือว่าเป็นจุดสิ้นสุดของการพัฒนาในครั้งนั้นๆ แล้ว ทั้งนี้ การมีเป้าหมายความสำเร็จที่วางร่วมกันยังเป็นประโยชน์ต่อขั้นตอนอื่นๆ ซึ่งทำให้เกิดความชัดเจนและเข้าใจตรงกันมากขึ้นด้วย

จากขั้นตอนต่าง ๆ ที่นำเสนอไปข้างต้นนั้น นักวิจัยและผู้เข้าร่วมสามารถปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทของพื้นที่ได้ค่อนข้างยืดหยุ่น แต่อย่างไรก็ตาม ทั้งหมดควรเป็นไปอย่างสมเหตุสมผลและอยู่บนพื้นฐานของการตัดสินใจร่วมกันและการตระหนักถึงเป้าหมายสำคัญของการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เมื่อใดที่นักวิจัยและผู้เข้าร่วมเกิดความรู้สึกไม่มั่นใจหรือไม่ทราบว่าในลำดับต่อไปหรือในขณะควรทำเช่นไร นักวิจัยสามารถย้อนกลับไปทบทวนถึงสาระสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมจากบทความวิชาการเรื่องนี้หรือจากต้นฉบับของเคมมิสและคณะอีกครั้งก็ย่อมได้ เพราะถือเป็นสิ่งที่นักวิจัยควรกระทำเพื่อประโยชน์ต่อปฏิบัติการวิจัยที่เป็นไปด้วยความสมเหตุสมผล ความยั่งยืน และมีส่วนร่วมในการสร้างการเปลี่ยนแปลงในปฏิบัติการทางการศึกษาต่อไป

บทสรุป

การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมเป็นหนทางที่ช่วยสร้างการเปลี่ยนแปลงในปฏิบัติการทางการศึกษาด้วยปฏิบัติการของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปฏิบัติการนั้นอย่างแท้จริงและมุ่งเน้นให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงสิ่งที่ตนเองได้กระทำ ได้พูดและคิด ไปจวบจนถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นกับสิ่งต่างๆรอบตัวผ่านขั้นตอนที่สำคัญต่าง ๆ ได้แก่ การตั้ง

คำถามเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับปฏิบัติการ การได้ความรู้สึกกังวลใจร่วมกันที่แท้จริง การวางแผน การเปลี่ยนแปลงในปฏิบัติการและแบบสร้างการปฏิบัติ การปฏิบัติตามแผนที่ได้ตกลงร่วมกัน การสังเกตสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในทุกขณะ การสะท้อนสิ่งต่าง ๆ ที่ได้จากการเก็บรวบรวมหลักฐาน รวมไปถึงการทำซ้ำในขั้นตอนเหล่านี้อีกครั้ง เพื่อนำไปสู่ปฏิบัติการที่มีผลลัพธ์อันสมเหตุสมผลในการพูดและคิด มีผลิตภาพและความยั่งยืนในการทำ และมีความยุติธรรมและปรองดอง ในความสัมพันธ์ต่อกันและกัน ขั้นตอนต่างๆ เหล่านี้จะดำเนินไปได้ด้วยดีก็ต่อเมื่อนักวิจัยและผู้เข้าร่วมมีความรับผิดชอบร่วมกันตลอดทั้งการวิจัย เพราะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจำเป็นจะต้องมาจากการตัดสินใจและการดำเนินการร่วมกันไปตลอดทั้งการวิจัย จากการนำเสนอถึงการวิจัยในรูปแบบนี้จะสังเกตเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างปฏิบัติการ แบบสร้างการปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ในทางการศึกษานั้น มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทั้งในลักษณะที่เป็นเหตุ และเป็นผลของกันและกันสืบเนื่องอยู่ตลอดเวลาและไม่มีที่สิ้นสุด เพราะฉะนั้น เหตุที่มาจากสิ่งต่างๆจะเป็นอย่างไรก็ย่อมส่งผลต่อบางสิ่งบางอย่าง และในท้ายที่สุดก็จักสะท้อนให้เห็นถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจมีทั้งที่ พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ได้ การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมถือเป็นสิ่งที่จะช่วยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการได้ตื่นรู้ถึงปฏิบัติการนั้นอีกครั้งด้วยใจที่เปิดกว้างมากขึ้น มีอคติน้อยลง ใคร่ครวญอย่างมีเหตุมีผลมากขึ้น ยอมรับและพร้อมที่จะลงมือสร้างการเปลี่ยนแปลงด้วยตัวของผู้ที่เกี่ยวข้องเอง ด้วยลักษณะเฉพาะของการวิจัยรูปแบบนี้จึงทำให้เป็นหนทางที่นำไปสู่ปฏิบัติการทางการศึกษาที่ดียิ่งขึ้นได้

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

ชนัดดา ภูหงษ์ทอง. (2560). *การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์แบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาปฏิบัติการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญของนิสิตฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูผ่านวิถีการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง* (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎุบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพมหานคร.

ภาษาอังกฤษ

Fals-Borda, O., & Rahman, M. A. (1991). *Action and knowledge: Breaking the monopoly with participatory action research*. New York: Intermediate Technology Pubs/Apex Press.

Kemmis, S. (2009). Action research as a practice-based practice. *Educational Action Research*, 17(3), 463-474.

- Kemmis, S., & McTaggart, R. (2000). *Participatory action research*. In N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed., pp. 567–605). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kemmis, S., & McTaggart, R. (2005). *Participatory action research: Communicative action and the public sphere*. In N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *The SAGE handbook of qualitative research* (3rd ed.) London: SAGE Publications.
- Kemmis, S., McTaggart, R., & Nixon, R. (2014a). *The action research planner: Doing critical participatory action research*. Singapore: Springer.
- Kemmis, S., Wilkinson, J., Edwards-Groves, C., Hardy, I., Grootenboer, P., & Bristol, L. (2014b). *Changing practices, changing education*. Singapore: Springer.
- Poohongthong, C., & Supparerkchaisakul, N. (2017). Designing learner-centered instruction practices based on transformative learning through critical participatory action research. *International Journal of Behavioral Science*, 12(2), 31-49.

.....
ผู้เขียน

อาจารย์ ดร. ชนัดดา ภูหงษ์ทอง อาจารย์ประจำภาควิชาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก 65000 อีเมล: chanadda_p@hotmail.com